

<http://ui.ac.ir/en>

Journal of Literary Arts

E-ISSN: 2322-3448

Document Type: Research Paper

Vol. 12, Issue 1, No.30, Spring 2020, pp. 165-182

Received 27/06/2020 Accepted: 10/08/2020

Understanding the dominant cultural and literary schemas in translations of *Golestan*: A comparative analysis of three translations by Ross, Rehatsek, and Defrémery

Hassan Zolfagari*

*Corresponding author: Professor of Persian Language and Literature, Tarbiat Modarres University, Tehran, Iran
zolfagari@modares.ac.ir

Seyede Ziba Behrooz

Ph.D. Graduate of Persian Language and Literature, University of Isfahan, Researcher for the Academy of Persian Language and Literature, Tehran, Iran
bseyede@ymail.com

Abstract

Golestan by the great Persian poet, Saadi Shirazi, is a work of high importance due to its universally cultural acceptance as well as the predominance of culture-free elements in it, which are based on human and universal logic. Having a high degree of global acceptance also covers the cultural and indigenous dimensions of the work and could be the reason for its expansion and prevalence over the world. In this article, for better understanding this feature, three famous and old translations of *Golestan* were selected as the texts to be studied; two English translations by James Ross and Edward Rehatsek, and a third in French by Charles Defrémery. The research method is based on examining the translators' mental schema, the way they understood the content, and the degrees of their acceptance or resistance to it.

In this article, to understand the extent of *Golestan*'s universality, using Mohamed Farghal's cultural model which was modified by combining it with Antoine Berman's theory on the morphology of text distortion in translation, three translations of *Golestan* are compared to examine the degree to which each translator perceived the *Golestan* culturally. For that purpose, examples of translations are presented and explained to clarify the four-dimensional mechanism of this model. Then, the seventh chapter of *Golestan*, which is in the field of "The effect of education", is fully examined and the effect of culture and literary language on the quality of these translations is measured.

According to the results of the study, out of the approximate number of 800 sentences in the seventh chapter of *Golestan*, the number of sentences that have been translated in the form of the culture-bound schema is not very noticeable. In other words, although translators, Ross (3%), Defrémery (2.5%), and Rehatsek (2%), have shown somehow adherence to their own culture reflected in their translations, and also there have been 2 up to 10 percent of literary and lingual inconsistency, these rates are negligible compared

to the rate of other schemas (i.e. culture-sensitive and culture-free); Ross (93%), Defrémercy (95%) and Rehatsek (91.75%). (→table 1)

Table 1. Ranking of translations based on the degree of cultural-literary proximity to the source text

Name of translator	Percentage of linguistic-literary accordance (consistent)	Percentage of cultural accordance (sum of culture-free and culture-sensitive)	average
Defrémercy	93%	97%	95%
Ross	90%	96.5%	93%
Rehatsek,	89%	94.5%	91.75%
Total average	93%		

The small contribution of culture-bound schema and inconsistency, based on analyzed examples in the first part of the article, did not profoundly affect the understanding of meaning, and transmission of the concepts. Therefore, it can be said that from a cultural point of view, the contribution of culture-free schema in the first place, and that of culture-sensitive in the next, are the highest. On the other hand, from a literary and linguistic point of view, the contribution of consistent cases is significantly higher than the inconsistent ones, often without any serious effect on the meaning transmission. Thus, Saadi's *Golestan* contains a high level of human ideas common between ethnic groups - beyond the indigenous, cultural and linguistic elements - which have made it an ever-lasting popular work in the Persian language and the focus of the world's attention.

Keywords: Translation of *Golestan*, cultural-literary structure model, James Ross, Rehatsek, Defrémercy.

References

- Afzali, A. & Yoosefi, A. (2016). A critical analysis of Golestan Saadi Arabic translation based on the theory of Antoine Berman (Case study of the book *Al-Jolistan al-Farsi* by Jabrail al-Mukalla). *Journal of Translation Studies in Arabic Language and Literature*, (14), 65-84.
- Anderson, R. C. (1977). *The Notion of Schemata and the Educational Enterprise: General Discussion of the Conference*. In R. C. Anderson, R. J. Spiro and W. E. Montague (eds.), 415-431.

- Beekman, J. & Callow, J. (1974). *Translating the Word of God*. Grand Rapids, MI: Zondervan.
- Berman, A. (2000). Translation and the Trials of the Foreign, in Lawrence Venuti (ed.), *The Translation Studies Reader*. London: Routledge, (p. 284-297).
- Farghal, M., Literary Translation between Arabic and English: A schema-theoretic Model. *Al-Arabiya*, Georgetown University Press, vol. 37 (2004), 21-35 <https://www.jstor.org/stable/43195529>
- Garro, L.C. (2000). Remembering what one knows and the construction of the past: A comparison of Cultural Consensus Theory and Cultural Schema Theory. *Ethos*, 28.3, 275-319.
- Harvey, S. & H., Ian (1992). *Thinking translation: A course in translation method, French to English*. London: Routledge.
- Hashemi Minabad, H. (2004). Culture in Translation and Translation of Cultural Elements. *Quarterly Journal of Translation Studies*, vol. 2, (25).
- Ivir, V. (1991). Procedures and Strategies for the translation of culture. *International Journal of Translation*, 3: 48-60.
- Kahnmouipour, Zh. & Ghanbari, M. (2016). The Aesthetics of perception of Golestan Saadi among French Translators. *Research on Contemporary World Literature*, Vol. 21, (1) 93-115.
- Khorami Meshkani, A. & Moeenzade A. (2007). A Comparative Study of the English Translation of *Golestan Saadi Culture-based Terms*. *Translation Studies*, (18), 30-49.
- Newmark, P. (1988). *A textbook of translation*. New York: Prentice-Hall.
- Saadi Shirazi, Sh. M. (2000). *Golestan: with the Meaning of Words and Descriptions of Difficult Sentences and Verses and Some Grammatical and Literary Points and List of Verses, Nouns, Proverbs, Rhymes, and Grammatical Rules*, Khalil Khatib Rahbar (emend.), 12th ed. Tehran: Safi Ali Shah.
- ----- (1823). *SADI: Gulistan or Flower-Garden*: Translated with an essay by James Ross: And a note upon the translator by Charles Sayle, London, 317 ps. Retrieved from <https://archive.org/details/SadiGulistan>
- ----- (1858). *Gulistan ou le Parterre des Roses*, par Sadi Traduit par M. Ch. Defrémery, Paris: Librairie de Firmin Didot frères, Fils et C^E, Imprimeur de L'Institut de France
- ----- (2004). *Selections from Saadi's Gulistan*, Richard Newman (trans.), Based on the 1888 translation of Edward Rehatsek. New York: Global Scholarly Publications, International Society for Iranian Culture.
- ----- (2014). *The Gulistan of Saadi*, Edward Rehatsek (trans.). Global Grey, ©GlobalGrey

- Samsami, N. (1936). *L'Iran dans la Litterature Francaise*, PhD. dissertation. Paris.
- Shariati, M. & Shariati, A. (2014). A point about the quality of the English translation of the *Gulistan* of Saadi by Rehatsek. *International Journal of Language & Translation Studies*. 2 (2), 1-10 Retrieved from <http://www.eltsjournal.org>

فنون ادبی

نوع مقاله: پژوهشی

سال دوازدهم، شماره ۱ (پیاپی ۳۰) بهار ۱۳۹۹، ص ۱۶۵-۱۸۲

تاریخ وصول: ۱۳۹۹/۴/۵ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۵/۲۰

شناخت الگوواره‌های فرهنگی و ادبی غالب در ترجمه‌های گلستان سعدی: تحلیل تطبیقی سه ترجمه از راس، رها تسک و دوفرمری

حسن ذوالفقاری*، استاد گروه زبان و ادبیات فارسی دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران

zolfagari@modares.ac.ir

سیده زیبا بهروز، دانش‌آموخته دکتری زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه اصفهان، پژوهشگر فرهنگستان زبان و ادب فارسی

bseyede@ymail.com

چکیده

قابلیت گلستان از حیث پذیرفتگی فرهنگی و نیز غلبه عناصر آزاد از فرهنگ و مبتنی بر منطق انسانی و همگانی در آن، شاخصه‌ای مهم است. در این مقاله، به منظور درک و دریافت بهتر این خصیصه، سه ترجمه معروف و قدیم از گلستان سعدی برای پژوهش انتخاب شدند؛ دو ترجمه به زبان انگلیسی از جیمز راس و ادوارد رها تسک و سومی به زبان فرانسه از شارل دوفرمری. روش تحقیق مبتنی بر بررسی الگوواره ذهنی مترجم و نحوه درک مطلب و درجات پذیرش یا مقاومت در برابر آن است. بدین منظور از نظریات دو زبان‌شناس و مترجم، یعنی فرغال و آنتوان برمن، به گونه‌ای تلفیقی و براساس مبنایی نو استفاده شده و در انتهای بحث نیز نتیجه بررسی‌ها در ترجمه باب هفتم گلستان (در تأثیر تربیت)، به صورت کمی ارائه شده است. نتایج این تحلیل، افزون بر مقایسه و ارزیابی ضمنی متون مقصد، نشان می‌دهد که در چهارچوب سه الگوواره مقید به فرهنگ، پذیرای فرهنگ و آزاد از فرهنگ، مترجمان در موارد بسیار کمی نسبت به فرهنگ زبان مبدأ مقاومت نشان داده‌اند و غالباً الگوواره ذهنی آزاد از فرهنگ یا پذیرای فرهنگ، ساختار ذهنی آنان را شکل داده است؛ حتی موارد کم‌شمار مقاومت فرهنگی نیز تأثیر چندانی در کل دریافت آنان نداشته و خواننده به درک لازم و درست معنا رسیده است. همچنین در خصوص دو الگوی ادبی-زبانی (یعنی همخوانی و ناهمخوانی)، موارد نسبتاً اندک عدول از هنجار زبانی بیشتر ناشی از بدخوانی متن یا نارسایی در ترجمه بوده است نه غرابت معنایی یا دوریابی لفظی در متن مبدأ.

کلیدواژه‌ها: ترجمه گلستان سعدی، الگوواره فرهنگی- ادبی، جیمز راس، رها تسک، دوفرمری

۱. مقدمه

ویژگی دوگانه بومی- جهانی اثر سعدی، در عصری که بیرق جهانی شدن را برافراخته، بسیار ارزشمند و شایان توجه است؛ عناصر فرهنگی متن گلستان در ساختاری از منطق و خرد جهانی آنچنان خوش نشسته است که خواننده به هیچ‌روی آن عناصر را مانعی در برابر خواندن متن نمی‌بیند و حتی تلاش می‌کند آنها را بهتر بشناسد و بدین وسیله از منطق و خرد کلی اثر

* مسؤل مکاتبات

هرچه بیشتر بهره برد. ویژگی جهانی و امتیاز در زمانی گلستان نیز به واسطه همین نکته است؛ بنابراین شاید پسندیده‌تر باشد که به جای انگشت گذاشتن بر مشکلات ترجمه‌ها از منظر بومی‌گرایی، به این مسیر از زاویه‌ای بازتر نگریم و تحقیق کرد که اساساً دلیل انتخاب شدن یک اثر برای ترجمه در هر دوره یا قلمرویی چه بوده است؛ به بیان بهتر، چه جنبه‌هایی از اثر برای دیگران جذابیت داشته و تأثیر مسائل و گرفت‌وگیرهای ناگزیر ادبی و عناصر فرهنگی در درک معنا و مقصود اصلی چگونه بوده است؛ البته مداخله زبان ادبی و عناصر فرهنگی در ترجمه پدیده‌ای طبیعی است که صاحب‌نظران راهبردهایی را برای غلبه بر آن برشمرده‌اند (see: Newmark, 1998; Beekman-Callow, 1974; Harvey-Higgins, 1992)؛ اما بدیهی است دارابودن درجه بالایی از پذیرفتاری جهانی، بُعد فرهنگی و بومی آن را نیز در پوشش خود می‌گیرد و چه بسا گسترش و رواج آن را در پی می‌آورد.

از جمله رویکردهای مطرح شده این زمینه در چند دهه اخیر، بررسی متن ترجمه از منظر طرح ذهنی یا اسکما (schema) است که عاملی مؤثر در درک مطلب و توانایی مترجم و اثربخشی ترجمه شناخته شده است. به بیان اندرسون، اسکما ساختار انتزاعی دانش و بازنمود ذهنی آن است که در حافظه ذخیره شده و نحوه پردازش اطلاعات وابسته به آن است که در سطوح متفاوتی مانند فرهنگ، زبان، ایدئولوژی، بازنموده می‌شود (see: Anderson, 1977). اسکماها طرح‌هایی هستند که اطلاعات فرد درباره اشخاص، اشیا و موقعیت‌ها را که در دانش و تجارب پیشین او ریشه دارد بازنمایی می‌کنند (Ibid.) و چنانچه این طرح یا اسکما بین افراد یک گروه متعلق به فرهنگ مشترک مقصود باشد، اسکمای فرهنگی (cultural schema) یا همان الگوی فرهنگی نامیده می‌شود (see: Garro, 2000: 275-319).

در این مقاله با هدف درک و دریافت میزان جهانی‌بودن گلستان سعدی و با استفاده از مدل الگوواره^۱ فرهنگی محمد فرغال (Mohammed Farghal) و البته تعدیل و تکمیل آن با نظریه آنتوان برمن (Antoine Berman) در باب ریخت‌شناسی تحریف متن در ترجمه، سه ترجمه از گلستان بررسی و تحلیل می‌شود تا میزان ادراک فرهنگی و غیرفهرنگی مترجمان از گلستان دریافت شود. ابتدا به منظور شفاف‌سازی سازوکار ابعاد چهارگانه این مدل نمونه‌هایی از برگردان‌ها ارائه و توضیح داده می‌شود. سپس باب هفتم گلستان که در زمینه تأثیر تربیت است، به‌طور کامل، بررسی و میزان تأثیر فرهنگ و زبان ادبی در کیفیت این برگردان‌ها سنجش و مقایسه می‌شود.

۱-۱. پیشینه تحقیق

در زمینه نقد ترجمه آثار ادبی به‌ویژه گلستان سعدی از منظر الگوواره‌های فرهنگی و ادبی پژوهشی انجام نشده است؛ اما تحقیقاتی براساس برخی نظریات علمی و ترجمه اصطلاحات فرهنگی درباره معدودی از آثار ترجمه‌ای گلستان به زبان‌های ترکی عثمانی و عربی و انگلیسی انجام شده است؛

- ریچارد نیومن، مدرس فعلی زبان انگلیسی در دانشگاه ناسائو، پژوهشی درباره ترجمه رهاتسک انجام داده و خود نیز بخش‌های زیادی از آن را ترجمه کرده است. او معتقد است در ترجمه ادبی گریزی از اشکال نیست؛ اما در متون ادبی تعلیمی که وجهه معنایی در آنها غالب است این دست اشکالات اهمیت اساسی ندارند (see: Newman, 2004).

- پژوهش دیگری با عنوان «بررسی مقابله‌ای برگردان انگلیسی اصطلاحات فرهنگ محور گلستان سعدی» انجام شده است

^۱ این اصطلاح، در این مقاله، برابر نهادی فارسی برای ترکیب Schematic-Theoretic Model است که فرغال ارائه کرده است. دلیل انتخاب این برابر نهاد این است که در ترکیب لاتین، هر سه واژه بر نوعی چهارچوب و ساختار مبنا دلالت دارند؛ اسکما یا شیما (Schema)، تئوری یا نظریه (Theory) و مدل یا الگو (Model) به گونه‌ای مؤید یکدیگر در ارائه مفهوم ساختار نظری و شناختی از پیش شکل گرفته در ذهن مترجم یا خواننده است. در حقیقت، این ساختار، عوامل و عناصر پیشینی و قوام‌یافته مؤثر در تعیین زاویه دید و نوع نگرش خواننده را نسبت به همه پدیده‌ها در جهان نشان می‌دهد؛ که بالطبع در شناخت و نوع قضاوت او درباره دنیای اطراف اثر می‌گذارد.

که نویسندگان دو راهکار «انتقال یا وام‌گیری» در ترکیب با راهکارهای دیگر مانند «معادل توصیفی» یا «پانوشت» را دارای قابلیت بیشتری برای انتقال صبغه بومی و معانی فرهنگی دانسته‌اند (خرمی - معین‌زاده، ۱۳۸۶/ش ۱۸).

- مقاله دیگری با عنوان «A point about the quality of the English translation of Gulistan of Saadi by Rehatsek»^۱ انجام شده است که در آن نویسندگان اظهار کرده‌اند که متون انشایی (expressive) باید تا حد ممکن نزدیک به متن مبدأ ترجمه شوند؛ ولی متون خبری (informative) باید با بهترین سبکی که موافق با سبک نویسنده نیز باشد، برگردان شوند (9: Shariati-Shariati, 2014).

- در مقاله‌ای دیگر با عنوان «نقد و بررسی ترجمه عربی گلستان سعدی بر اساس نظریه آنتوان برمن (مطالعه موردی کتاب الجلسان الفارسی اثر جبرائیل المخلف)»، علت اصلی انحراف ترجمه عربی از متن اصلی بررسی شده است (افضلی - یوسفی، ۱۳۹۵: ۶۵).
- هاشمی میناباد نیز در مقاله‌ای با عنوان «فرهنگ در ترجمه و ترجمه عناصر فرهنگی» به راهبردهای ترجمه این عناصر اشاره کرده است (هاشمی میناباد، ۱۳۸۳).

- در مقاله «زیباشناسی دریافت گلستان سعدی نزد مترجمان فرانسوی آن» نویسندگان به توصیف جنبه‌های مختلف گلستان سعدی، در بستری تاریخی از قرن هفدهم تا بیستم، و همسازی و مطابقت این اثر با نوع نگرش و تفکر خوانندگان در هر مقطعی اشاره کرده‌اند (← کهنمویی - قنبری، ۱۳۹۵/ش ۱).

اما همان‌طور که ذکر شد، در باب ویژگی‌های معنایی و انسان‌شناختی گلستان سعدی - فارغ از هر قومیت، مذهب یا آداب و رسوم - که جاذب خوانندگان دنیا در هر برهه‌ای از تاریخ بوده است، با رویکرد بررسی الگوواره‌های فرهنگی - ادبی درباره ترجمه‌های گلستان تاکنون پژوهشی انجام نشده است.

۱-۲. روش تحقیق

این بررسی با رویکرد تطبیقی و با الهام‌گرفتن از مدل‌های مطرح‌شده در باب ساختار ذهنی و تلفیق آن با نظریاتی در باب ترجمه متون ادبی انجام شده است. مدل الگوواره فرهنگی - ادبی^۱ فرغال، زبان‌شناس معاصر و نیز نظریه آنتوان برمن، در باب ترجمه متون عربی به انگلیسی، مبنای این تحقیق بوده است. مدل فرغال مبتنی بر سه الگوواره فرهنگی است که عبارت‌اند از: (۱) مقید به فرهنگ، (۲) پذیرای فرهنگ و (۳) آزاد از فرهنگ و نیز یک الگوواره ادبی - زبانی که این مورد آخر با نگاهی بر تقسیم‌بندی برمن، در مورد ریخت‌شناسی تحریف متن، در این مقاله به دو الگوی فرعی تقسیم شده است: (۱) همخوانی و (۲) ناهمخوانی. از آنجاکه نمونه‌های تحریف و طرق دخل و تصرف ادبی در ترجمه بسیار است و شامل مواردی چون حذف و اضافه و ایجاز و تفصیل و معلق‌گویی و ساده‌گویی و تغییر در ساختار یا حتی معنا و ... می‌شود و در اینجا مجال پرداختن به آنها نیست، این موارد صرفاً تحت همین دو عنوان کلی مذکور بررسی می‌شوند. در این تحقیق، بررسی همخوانی متمرکز بر تطابق و تناظر تمام و کمال لایه‌های زبانی اعم از لفظ و معنا و ادبیت دو متن است و ناهمخوانی‌ها نیز مواردی مثل «بدخوانی یا کژفهمی متن» یا «نارسایی ترجمه» را شامل می‌شود.

۱-۳. پرسش تحقیق

مطلوبیت گلستان سعدی در طول اعصار در جهان بر همه آشکار است؛ این ویژگی بالطبع متضمن این حقیقت است که گلستان بیش از آنکه در عرصه فرهنگ زبان مبدأ برای خوانندگان چالش‌برانگیز باشد، دارای ویژگی‌هایی آزاد از فرهنگ و آکنده از خرد ناب جهانی است که رمز اقبال فراگیر آن در طول تاریخ بوده است. از این رو، به‌طور کلی در این مقاله فرضیه و سؤالات تحقیق بدین‌قرار است:

^۱. برگردان فارسی عنوان مقاله: نظری درباره کیفیت ترجمه انگلیسی گلستان سعدی به قلم رهاتسک

الف) فرضیه اصلی تحقیق

گلستان سعدی، سوای صبغه بومی اش، دارای جنبه‌های محتوایی و زیبایی‌شناختی خاصی همسو با علایق و اندیشه ملل مختلف و اقناع‌گر خواسته‌های انسانی و اجتماعی آنان در هر عصری بوده است.

ب) سؤالات تحقیق

- ۱) در ترجمه‌های گلستان سعدی، تأثیر الگوواره‌های ذهنی مترجمان در برگردان عناصر فرهنگی چگونه است؟
- ۲) میزان هم‌خوانی و ناهم‌خوانی بین ویژگی‌ها و مؤلفه‌های زبانی-ادبی گلستان و زبان‌های مقصد تا چه حد است؟
- ۳) باتوجه به محتوا و سبک گلستان سعدی، کارکرد الگوواره‌های پذیرای فرهنگ و آزاد از فرهنگ تا چه میزان است؟

۴-۱. معرفی آثار مورد بررسی

در این مقاله سه اثر از معروف‌ترین ترجمه‌های گلستان سعدی بررسی می‌شوند:

۱) نخست ترجمه رها تاسک، زاده مجارستان، شرق‌شناس و مترجم آثار ادبی جهان اسلام، به زبان انگلیسی است که تاکنون چندین بار نیز بررسی و نقد شده است. به نظر می‌رسد ترجمه رها تاسک چون از زبان دوم (فارسی) به زبان سوم (انگلیسی)^۱ برگردانده شده، شامل کاستی‌هایی است که نشان می‌دهد مترجم در درک برخی از قسمت‌های متن چندان موفق نبوده است. این ترجمه در سال ۱۸۸۸م چاپ شده است.

۲) دیگری ترجمه جیمز راس از جمله پیشکسوتان ترجمه گلستان به زبان انگلیسی (۱۸۲۳م) است. این کتاب، ترجمه آزادی است که به گزارش *دایرةالمعارف ایرانیکا* در ذیل مدخل «سعدی»، وی آن را با نگاهی بر ترجمه لاتین گلستان به قلم گرگیوس جنتیوس (Georgius Gentius, 1651) برگردان کرده است. این ترجمه به کمپانی هند شرقی اهدا شد و در ۱۸۲۳م به چاپ رسید (see: Sadi, 1823: viii). مترجم آگاهانه و آزادانه برداشت خود را از عبارات گلستان بیان کرده و از همین رو ترجمه با دخل و تصرفات زیادی از جمله حذف و اضافه و گاه گرایش به پیچیده‌گویی همراه است.

راس همواره جایگاه سعدی را به لحاظ خردورزی و اندیشه حقیقت‌بین او ارج می‌نهد و از این رو معتقد است نباید در بیان معانی عمیق و متعالی نهفته در تفکر سعدی، خود را در دایره تنگ واژگان محدود کرد و ارزش اندیشه سعدی بیش از آن است که به خرده‌گیری لفظی در ترجمه آنها پرداخت و به بیان امرسون^۲، شاعر امریکایی هم‌عصر راس:

آگاه باش که مقام سعدی چیست *Be thou ware where Saadi dwells;*

او خرد ناب الهی است *Wisdom of the God is he (Ibid, 1)*

۳) ترجمه سوم به زبان فرانسه از شارل دوفرمری، شرق‌شناس و متخصص تاریخ ادبیات عرب و فارسی و صاحب کرسی در مدرسه زبان‌های شرقی است. اهمیت این ترجمه از آن روست که همزمان با ظهور مکتب رئالیسم از درون مکتب رمانتیسم اتفاق می‌افتد که به تدریج بستری مناسب برای تکوین چهره جدیدی از رئالیسم یعنی ناتورالیسم در فرانسه فراهم می‌شود. در این مرحله است که گلستان سعدی برآورنده انتظار خوانندگانی می‌شود که به واقع‌بینی و توجه به انسان بما هو انسان روی آورده بودند (کهنمویی-قنبری، ۱۳۹۵: ۱۰۷). این ترجمه که در ۱۸۵۸ انجام شده، کامل‌ترین ترجمه‌ای است که از گلستان تا آن زمان ارائه شده بود. دوفرمری سبکی راسا دارد و ترجمه‌ای منقح و نزدیک‌تر به ادبیات متن مبدأ و کم‌خطا ارائه کرده است. همچنین وی در جای‌جای ترجمه‌اش یادداشت‌هایی تاریخی، جغرافیایی و ادبی برای فهم بهتر مطلب افزوده است.

^۱ رها تاسک مجاری‌الاصل بود. وی، پس از سفر به هند، زبان‌های شرقی را در آنجا آموخت و در دانشکده بریتانیایی (British College) به تدریس مشغول شد.

^۲ Emerson

۳. سازوکار الگوواره‌ها

در این بخش، سازوکار الگوواره‌ها با ذکر نمونه‌هایی از برگردان‌ها شرح داده می‌شود. هدف تنها آشناسانیدن با مواردی از چنین تأثرات و اختلاف نگرش‌هایی در ترجمه است نه ارائه آمار و سنجش‌های کمی. بدین منظور، برای هر یک از این الگوواره‌ها مثال‌هایی از هر سه متن آورده شده که همه یا یکی دو نمونه از ترجمه‌ها بیان‌کننده مقصود خاص آن عنوان است و دیگر نمونه‌ها صرفاً برای مقایسه و درک بهتر خواننده است.

۳-۱. الگووارهٔ مقید به فرهنگ (culture-bound schema)

این الگوواره ساختار شناختی خاصی را باز نمود می‌کند که در فرهنگ یک زبان وجود دارد؛ اما همه یا بخشی از آن در فرهنگ زبان دیگر نیست. غالباً این ناهمخوانی ساختاری ایجاب می‌کند که فنون ویژه‌ای از قبیل تعریف، جایگزینی و ابداع واژگانی و ... در ترجمه به کار برده شود (see: Ivir, 1991)؛ مثلاً زبان مقصد ممکن است حاوی الگویی فرهنگی در تقابل با عقاید و باورهای خاصی در زبان مبدأ باشد. در چنین موقعیت‌هایی مترجم سعی می‌کند با استفاده از فنون و ترفندهای خاصی، از بیان این عقاید و باورهای مخالف پرهیزد (Farghal, 2004: 27) یا گاه آنچنان تحت تأثیر ساختار شناختی فرهنگ زبان مقصد است که ناخودآگاه در ترجمه، این ساختار شناختی بازتاب پیدا می‌کند. البته درجات متفاوتی از کاربرد این فنون در الگوواره مقید به فرهنگ را می‌توان مشاهده کرد. به نمونه‌هایی اشاره می‌شود:

جدول ۱. نمونه‌های ترجمه با الگووارهٔ مقید به فرهنگ

نام	نمونه ^۱ متن
سعدی	الف) بندهٔ حلقه‌به‌گوش ار نوازی برود / لطف کن، لطف که بیگانه شود حلقه‌به‌گوش (ص ۶۹)
Rehastek	The slave with a ring in his ear if not cherished will depart, be kind because then a stranger will become thy slave (p24)
Ross	If not treated cordially, thy devoted slave will forsake thee, show him kindness and affection , and the stranger may become the slave of thy devotion (p87)
Defrémery	Si tu ne traite pas avec bienveillance l'esclave qui porte un anneau à son oreille en signe de servitude, il s'enfuira; exerce la bonte, la bonte , te dis-je, parce que l'etranger deviendra volontairement to esclave (p39)
سعدی	ب) کس نیاید به زیر سایهٔ بوم / ور همای از جهان شود معدوم (ص ۵۶)
Rehastek	No one goes under the shadow of an owl, even if the homa should disappear from the world (p23)
Ross	Were the homayi, or phonix , to be extinct in the world, none take refuge under the shadow of an owl (P81)
Defrémery	Personne ne viendra sous l'ombre du hibou, quand bien même l'houmai (phénix) disparaîtrait du mond (P30)
سعدی	پ) نحن اقرب الیه من جبل الوریق (ق ۱۶۷) دوست نزدیک‌تر از من به من است (ص ۱۶۴)
Rehastek	We are nearer unto Him than the jugular vein (p61)
Ross	We are nearer to him [God] than the vein his neck (P134)
Defrémery	Nous sommes plus près du lui que la veine jugulaire ne l'est du cou (P111)

^۱ به‌منظور جلوگیری از تکرار جملات و عبارات، فقط آن بخش‌هایی از نمونه‌ها که متفاوت بوده و جای بحث و تحلیل داشته مشخص شده است و به برگردان فارسی‌شان در بخش تحلیل نمونه‌ها اشاره کردیم. بدین معنا که بقیهٔ قسمت‌هایی که بدان نپرداخته‌ایم، کاملاً با متن گلستان همخوانی و تناظر معنایی داشته است و متن گلستان دقیقاً ترجمه‌ای مناسب برای آن بخش‌ها محسوب می‌شود.

همان‌طور که در جدول بالا مشاهده می‌شود، در نمونه الف، ترجمه راس پایبند به فرهنگ زبان مقصد بوده است و صرفاً بیانی مفهومی از غلام حلقه‌به‌گوش بودن، یعنی غلام اختصاصی و در خدمت خاص کسی بودن (thy devoted slave)، آورده و ذکری از حلقه و گوش نکرده است، در حالی که رویکرد او ادبی بوده است و انتظار می‌رفت از واژگان نزدیک به زبان ادبی متن مبدأ استفاده کند؛ همان‌چنانکه صنعت ادبی ردالصدر علی‌العجز را رعایت کرده است (یعنی همین عبارت را مثل بیان سعدی در انتهای بیت بعد نیز آورده است). اما در ترجمه رها تسک (with a ring in his ear) و به‌ویژه دوفرمری (qui porte un anneau à son oreille)، الگوواره ذهنی پذیرای فرهنگ دیده می‌شود؛ زیرا حلقه‌به‌گوش بودن غلامان را که نشانه بنده زر خرید بودن و داشتن صاحب در فرهنگ شرقی است، به‌خوبی با الفاظ بیان می‌کنند. همچنین تأکید بر لطف در ترجمه دوفرمری (la bonte, la bonte) و راس (show him kindness and affection) منعکس شده است، ولی در ترجمه رها تسک دیده نمی‌شود؛ با وجود این، هیچ لطمه‌ای به مفهوم اصلی متن مبدأ وارد نشده است.

بر اساس نمونه ب، ترجمه رها تسک بسیار تحت‌اللفظی است و از این رو با سویه فرهنگی کلام منافاتی نشان نمی‌دهد؛ اما ترجمه راس درباره همای (the homayi, or phonix) و همین‌طور دوفرمری (l'houmai (phénix) چندان متضمن فرهنگ زبان مبدأ نیست و با افزودن واژه فونیکس (ققنوس) - نام پرنده‌ای اساطیری در فرهنگ غربی - برای توضیح همای، و ترجمه راس در استفاده از معادل «پناه بردن به سایه» (take refuge under the shadow) به‌جای «آمدن به زیر سایه» آن را در ذهن خواننده ساده و بدون معنای ضمنی متعلق به متن مبدأ در شعر جلوه داده است و این‌طور می‌نماید که سعدی پرنده ققنوس را همای می‌خوانده است؛ حتی در جای دیگری که به ویژگی استخوان‌خوار بودن همای در متن گلستان اشاره شده: «همای بر همه مرغان از آن شرف دارد/ که استخوان خورد و جانور نیازارد» (سعدی، ۱۳۷۹: ۸۸)، باز لفظ ققنوس را در ترجمه آنها می‌بینیم، در حالی که ققنوس در اساطیر اروپایی استخوان‌خوار نبوده و از گرده گیاهان خوشبو و ادویه‌های لطیف تغذیه می‌کرده است. با وجود این، مطابق با این نمونه از مقید بودن به فرهنگ زبان مقصد نیز در دیدگاه بنیادی سعدی (ارزش ماندگار هنر و هنرمندی) خللی وارد نشده است.

- مطابق با نمونه پ در این جدول، در دو ترجمه انگلیسی راس (we are nearer unto Him) و رها تسک (we are nearer to him [God]) اشتباه مشابهی در ترجمه آیه قرآن دیده می‌شود؛ در آیه قرآن در متن مبدأ، متمم فعل، کلمه انسان، و فاعل (یعنی گوینده)، خداست؛ در حالی که در ترجمه‌ها، برعکس، فاعل و گوینده، هر دو انسان، و متمم فعل، خداوند تصور شده است. در ترجمه دوفرمری به دلیل نبود تمایزی مشخص همانند آنچه در دو ترجمه انگلیسی بین دو ضمیر Him (در اشاره به خدا با حرف نخستین بزرگ) و his (در اشاره به انسان با حرف نخستین کوچک) وجود دارد، نمی‌توان اظهار نظری کرد؛ اما هر دو مترجم انگلیسی زبان به دلیل باور دینی خود و تصویری که در ذهن خود از خدای مجسم در مسیحیت داشته‌اند چنین اشتباهی کرده‌اند و گرنه در دین اسلام خداوند دارای جسم نیست که رگ گردن داشته باشد. این اشتباه که به نظر می‌رسد کاملاً ناخودآگاه رخ داده ناشی از غلبه فرهنگ دینی زبان مبدأ بوده و از مصادیق الگوواره مقید به فرهنگ به شمار می‌رود. در این مورد نیز به‌هیچ‌وجه نکته اساسی و مدنظر سعدی (یعنی نزدیکی خدا به بنده) تحت تأثیر قرار نگرفته و مخدوش نشده است.

۲-۳. الگوواره پذیرای فرهنگ (culture-sensitive schema)

این الگوها قابلیت و استعداد پذیرش ساختار فرهنگی زبان مبدأ را نشان می‌دهند، نه یکپارچگی و وحدت با آن را (Ibid: 29). این ویژگی بسیار مهم است، زیرا برخلاف الگوواره مقید به فرهنگ که نیازمند به‌کارگیری فنون خاص است، این الگو ترجمه لفظ به لفظ را به‌عنوان فرایند استاندارد ایجاب می‌کند؛ زیرا افزون‌بر بیان پیام و فحوای کلام، آرایه‌ها و صناعات ادبی نو، که رجوع به منابع بومی را لازم می‌گرداند، حفظ می‌شود. این دست ارجاعات بومی معمولاً در روابط معنایی تازه‌ای وارد می‌شوند که نویسنده خلق می‌کند و تحسین و تأیید مخاطبان در زبان مبدأ را برمی‌انگیزند. پس، مترجم باید با کمال دقت و مهارت این صیغگان (پارادایم)^۱ بدیع معنایی یا نحوی را به زبان مقصد برگرداند (Ibid.). این دقت عمل باعث غنای زیبایی‌شناختی و معناشناختی در زبان مقصد خواهد شد. به نمونه‌هایی اشاره می‌شود:

^۱ البته در اینجا پارادایم به مفهومی فراتر از ویژگی‌های صرفی مورد بحث در زبانشناسی اشاره دارد و کل گفت‌مان خاص زبان فارسی مقصود است.

جدول ۲. نمونه‌های ترجمه با الگوواره پذیرای فرهنگ

نام	نمونه متن
سعدی	الف) کل مولود یولد علی الفطرة و انما ابواه یهودانه و بنصرانه و یمجسانه (ص ۶۲)
Rehastek	There is a tradition of the prophet that every infant is born with an inclination for Islam but his parents make him a Jew, a Christian or a Majusi (p21)
Ross	Whatever child is born, and he is verily born after the right way of orthodoxy, namely Islamism , afterwards his father and his mother bring him up as a Jew, Christian, or Guebre (P84)
Defréremery	On lit dans les Hadiths (paroles de Mahomet): " Il n'y a pas d'enfant qui ne soit mis au monde das la doctrine de l'islamisme "; ensuite ses père et mère le font juif, chrétien ou mage" (P34)
سعدی	ب) دریغ آدمم تربیت ستوران و آیینه‌داری در محلت کوران (ص ۱۶۳)
Rehastek	I was sorry for instructing brutes and holding forth a mirror in a locality of blind people (p61)
Ross	I grew weary of instructing brutes, and of holding up a mirror to an assembly of the blind (P134)
Defréremery	Je erettaï de faire l'éducation de pareils animaux et de porter des miroirs dans le quartier de sembables aveugles (P111)
سعدی	پ) فسحت میدان ارادت بیار / تا بزند مرد خردمند گوی (ص ۱۶۷)
Rehastek	Rais an extensive field of desire that the eloquent man may strike the ball of effect (p62)
Ross	Give a scope to the field of inclination, that the orator may have room to strike the ball of eloquence over it (P135)
Defréremery	Apporte la vaste étendu de l'hippodrome de la volonté (c.-à-d. dispose toi à écouter de bonne volonté), afin que l'homme éloquent pousse la balle (151)
سعدی	ت) اگر بریان کند بهرام گوری / نه چون پای ملخ باشد ز موری (ص ۱۹۸)
Rehastek	_____
Ross	Were king Bahram Ghor to distribute a whole roasted elk, it would not be equal to the gift of a locust's leg from an ant (P149)
Defréremery	Si Behram fait rotir un onagri pour le donner aux pauvres, ce ne sera pas autant qu'une patte de sauterelle de la part d'une fourmi (P133)

چنانکه در جدول ۲ مشاهده می‌شود، براساس نمونه الف، در هر سه ترجمه، اشاره به اسلام‌گرایی و فرهنگ توحیدی که ظاهراً منظور پیامبر نیز بوده است، الگوواره پذیرای فرهنگ و سنت زبان مبدأ را در ترجمه نشان می‌دهد. راس در استفاده از واژه ارتدکس^۱ (the right way of orthodoxy, namely Islamism) به توضیح مفهوم فطرت یا اسلام گراییده است؛ زیرا در مسیحیت، ارتدکس عقیده‌ای است که آن را بر حقانیت گرفته باشند. دوفرمری نیز چنین توضیح داده است که هیچ کودکی به دنیا نیامده که در نهاد به آیین اسلام گرایش نداشته باشد (Il n'y a pas d'enfant qui ne soit mis au monde das la doctrine de l'islamisme). این موارد نشان‌دهنده پذیرش فرهنگ مبدأ است.

براساس نمونه ب، رسم کهن ایرانی آیینه‌داری در مجالس (از مشاغل درباری) در هر سه ترجمه به یکسان و دقیقاً مطابق با متن گلستان برگردانده شده است که نشان‌دهنده هضم و درک آن در زبان مقصد است؛ خواه به‌عنوان رسمی غیربومی خواه عملی، از نظر عقل سلیم و منطق، بیهوده در جمع کوران.

۱. ارتدکس به معنای راست‌آیین و حق‌کیش است که در مسیحیت قرن اول میلادی، پدران روحانی یونانی به کار می‌بردند و تقریباً همه گروه‌های مسیحی باورهای دینی خود را درست می‌دانند.

براساس نمونه پ نیز در هر سه ترجمه، اضافه تشبیهی «میدان اردات» و استعاره «گوی زدن» به خوبی برگردان شده و آشکار است که در زبان مقصد چنین کاربردی مفهوم و معنی دار است. در دو ترجمه انگلیسی در برگردان واژه گوی یک لفظ اضافی نیز به منظور روشن شدن مقصود آورده شده است: در ترجمه راس (the ball of eloquence) و در ترجمه رهاتسک (the ball of effect)؛ ولی در ترجمه به زبان فرانسه، این نیاز احساس نشده و دقیق و مطابق ترجمه شده است: مرد خردمند گوی را می‌زند (afin que l'homme éloquent pousse la balle).

در نمونه ت، بخشش گوری بریان از سوی بهرام پنجم پادشاه ساسانی با بخشش پای ملخ از سوی مورچه‌ای در داستان حضرت سلیمان مقایسه شده است که هر دو از مضامین رایج در ادب فارسی هستند و تحت‌اللفظی بودن ترجمه‌ها نشان می‌دهد که الگوواره پذیرای فرهنگ بر آنها حاکم است. این بیت در ترجمه رهاتسک از قلم افتاده است (رهاتسک، ۲۰۱۴: ۷۲).

۳-۳. الگوواره آزاد از فرهنگ (culture-free schema)

همان‌طور که از نام آن پیداست، الگوواره‌های آزاد از فرهنگ ساختارهایی شناختی هستند که عناصر بن‌مایه‌ای آنها می‌توانند بر پایه اصول جهانی بنا شوند که از تجارب کلی انسانی مایه می‌گیرند (see Farghal, 2004: 30). به عبارت دیگر، در این الگوواره‌ها، پیام و مقصود کلام متضمن در ساختاری است که هر یک از افراد فرهنگ‌های مختلف می‌توانند به‌طور مستقیم آن را ترجمه و تفسیر کنند و تمام اجزای دیگر کلام نیز بدون تغییر بماند. با مثال‌های زیر این نکته روشن‌تر می‌شود.

جدول ۳. نمونه‌های ترجمه با الگوواره آزاد از فرهنگ

نام	نمونه متن
سعدی	الف) نه چندان بخور کز دهانت برآید / نه چندان که از ضعف جانت برآید (ص ۲۵۰)
Rehastek	Eat not so much that it comes up to thy mouth, nor so little that from weakness thy soul comes up (p92).
Ross	Eat not so voraciously that the food shall be regorged from thy mouth, nor so abstemiously that, from depletion life shall desert thee (P171).
Defréremy	Ne mange pas tellement que les mets sortent de ta bouche, ni si peu que la vie t'abandonne par suite de ta faiblesse (P163)
سعدی	ب) شکوفه گاه شکفته است و گاه خوشیده / درخت وقت برهنه است و وقت پوشیده (ص ۱۹۷)
Rehastek	A flower is sometimes blooming and sometimes withering. A tree is at times nude and at times clothed (p72).
Ross	The plant is at one season in flower and at another withered; the tree is at one time naked and at another clothed with leaves (P148).
Defréremy	Tantot la fleur est épanoui, et tantot elle est flétrie; tantot l'arbre est nu, tantot il est couvert de feuilles (P131)
سعدی	پ) امید عافیت آنگه بود موافق عقل / که نبض را به طبیعت‌شناس بنمایی (ص ۵۸۱)
Rehastek	The hope of recovery is according to reason, that he should feel thy pulse who knows thy nature (p197).
Ross	Thy prospect of health conforms with reason, when thy plus is in charge of a skilled physician (P299).
Defréremy	L'espoir de la guérison sera conforme à la sagesse, lorsque tu montreras ton pouls à celui qui connaît ton tempérament (P338).

در جدول ۳ مشاهده می‌شود که در نمونه الف، هر سه مترجم، به گونه‌ای مشابه، ترجمه مفهوم و صحیحی از متن ارائه کرده‌اند و هیچ‌گونه کاستی یا تحریفی در آنها مشاهده نمی‌شود، تنها تفاوت، در گزینش واژگان معادل است که امری طبیعی است. در نمونه ب نیز در هر سه ترجمه تطابق کامل با زبان مبدأ وجود دارد، اما در دو ترجمه راس (clothed with leaves) و دوفرمری (couvert de feuilles) واژه «برگ‌ها» برای فهم‌پذیری بیشتر به واژه «پوشیده» اضافه شده است: پوشیده از برگ‌ها به جای پوشیده در متن گلستان؛ که البته نه تنها خدشه‌ای وارد نشده، وضوح معنایی بیشتری نیز اعمال گردیده است.

در نمونه پ، ملاحظه می‌شود که هر سه ترجمه کاملاً شفاف و مفهوم و دربردارنده معنای اصلی متن است؛ فقط دو فرماری (à celui qui connait ton tempérament) و رها تسک (who knows thy nature) به جای آوردن معادلی برای «طبیعت‌شناس»، آن را این گونه توضیح داده‌اند: «کسی که مزاج/طبیعت تو را می‌شناسد»؛ که نشان‌دهنده دوریابی معنای واژه طبیعت‌شناس در ذهن این دو مترجم است. اما راس به درستی معادل skilled physician یعنی طیب حاذق را آورده است؛ البته در این مورد خصیصه‌ای زبان‌شناختی مطرح است نه فرهنگی.

۳-۴. الگوواره زبانی - ادبی (language-bound schema)

در این الگوواره، ویژگی‌های زبان‌شناختی صوری زبان متن با ساختار محتوایی درهم‌تنیده و توأم می‌شوند و به روش‌های ظریف زیبایی‌شناختی، صورت و محتوا در قالب هم درمی‌آیند. مثال معمول چنین الگوواره‌ای شامل بازی با کلمات و قافیه‌بندی و سجع و موازنه و ... است که بسیار به ندرت بین زبان‌های غیرهم‌خانواده و دوری مثل عربی و انگلیسی می‌توان برقرار کرد (Farghal, 2004: 31). این الگوواره در بطن خود به زیرشاخه‌هایی تقسیم‌شدنی است که منتقدان پیشین همچون آنتوان برمن، نظریه‌پرداز، فیلسوف و مترجم فرانسوی، با عناوینی چون «ریخت‌شناخت- تحریف متون ادبی در ترجمه» مطرح کرده‌اند (see: Berman, 2000). اما در این مقاله تقسیم‌بندی جدیدی ارائه می‌شود که عاری از پیچیدگی و وافی به مقصود باشد؛ یعنی دو الگوی همخوان و ناهمخوان و هدف نیز بیشتر دستیابی به درجه همخوانی است.

۳-۴-۱. همخوانی

در بررسی همخوانی ترجمه‌ها با متن اصلی، تمرکز بر یافتن مواردی است که تمامی لایه‌های زبانی اعم از لفظ و معنا و نیز ادبیت دو متن با هم مطابق و متناظر باشد و بنابراین یک حالت بیشتر نخواهیم داشت. این الگو نشان‌دهنده درجه‌اعلای فهم و ادراک متن از سوی مترجم و نیز توانایی وی در ارائه متناسب معنا و لفظ است که سهم بیشتری در ترجمه‌های گلستان سعدی به این الگوواره اختصاص دارد.

جدول ۴-۱. نمونه‌های ترجمه با الگوواره زبانی- ادبی همخوان

نام	نمونه متن
سعدی	الف) ملک روی از این سخن درهم کشید و موافق رای بلندش نیامد (ص ۶۱)
Rehastek	The king, being displeased with this request... (P22)
Ross	The king turned his face away from this speech (P83)
Defréremery	Le roi contracta son visage (P33)
سعدی	ب) عقد موافقت بستند (ص ۶۴)
Rehastek	Tied the knot of friendship (P22)
Ross	Joined in league (P84)
Defréremery	Conclurent avec lui un pacte de société (P36).
سعدی	پ) به نانهاده دست نرسد و نهاده هرکجا هست برسد (ص ۵۷۰)
Rehastek	What is not placed cannot be reached by the hand and whatever is placed, will be reached wherever it is (p194).
Ross	Whatever was not designed , the hand cannot reach ; and whatever was ordained , it can attain in any situation (P295).
Defréremery	La main n'atteindra pas ce qui ne lui a pas été destiné , mais une chose que Dieu lui avait destinée elle quelque part qu'elle se trouve (P334)

بر اساس جدول بالا، در نمونه الف، «روی درهم کشیدن» در زبان فارسی به معنای اخم کردن (to frown) و ترجمه نزدیک به لفظ فارسی آن در انگلیسی «twitching the face» است؛ که با توجه به جدول ۴-۱، در ترجمه فرانسوی، لفظ و معنا به خوبی مطابقت دارد (contracta son visage) و از نمونه‌های الگوواره زبانی - ادبی همخوان در دو زبان مبدأ و مقصد است؛ ولی عبارت راس به معنای روی برگرداندن (turned his face away from) است. رها تسک نیز معنا را بدون شباهت لفظی در نظر داشته و نوعی ترجمه ژرف‌ساختی به دست داده است (being displeased with): ناخشنود شد.

در نمونه ب، در هر سه ترجمه، از الفاظ نزدیک به متن مبدأ استفاده شده است. مفهوم زیرساختی عبارت فعلی، موافقت کردن و هم‌پیمان شدن است؛ ولی در ترجمه دوفرمری (با او هم‌پیمان شدند) نسبت به دو مترجم دیگر، و در ترجمه رهاستک (گره/عقد دوستی بستند) نسبت به راس (به گروه پیوستند) درجه بالاتری از همخوانی لفظی و معنایی وجود دارد. در نمونه پ، در ترجمه دوفرمری میزان بالایی از همخوانی دیده می‌شود؛ چراکه نوع صفات مفعولی و افعال به‌کاررفته و وجوه آنها با متن فارسی مطابقت دارد. مثلاً در متن فارسی دو صفت مفعولی نهاده (lui avait destinée) و نانهاده (ne lui a pas été destiné) از یک ریشه‌اند. همچنین در ترجمه دوفرمری به خداوند (Dieu) نیز اشاره شده است تا منظور از نانهاده و نهاده (مقدرات الهی) برای خواننده مشخص شود. اما در ترجمه راس مثلاً تفاوت در ترجمه نهاده (was ordained) و نانهاده (was not designed) دیده می‌شود و ترجمه رهاستک نیز با وجود رعایت همانندی‌ها خالی از فصاحت خاص زبان انگلیسی نیست؛ اما در هر سه معنا کاملاً واضح و روشن ادا شده است.

۳-۴-۲. ناهمخوانی

در این الگوواره، بر مواردی تمرکز می‌شود که مترجم معنای دیگری از متن استنباط کرده که ریشه آن ذهنیت فرهنگی نبوده است؛ بلکه به دلیل خوانش اشتباه متن یا تأثیر فضای غالب و ادبی متن مبدأ (بدخوانی یا کژفهمی متن) یا ناتوانی مترجم در ارائه درست و دقیق مطلب (نارسایی ترجمه) بوده است که در نمونه‌های زیر مشاهده می‌شود.

جدول ۴-۲. نمونه‌های ترجمه با الگوواره زبانی-ادبی ناهمخوان

نام	نمونه متن
سعدی	الف) گر نبیند به روز شب پره چشم / چشمه آفتاب را چه گناه؟ (ص ۶۳)
Rehastek	If in daytime, bat-eyed persons do not see (Rehastek, 23)
Ross	If the eye of the bat is not suited for seeing by day (P86)
Defrémery	Si l'oeil de la chauvé-souris ne voit pas pendant le jour (P38)
سعدی	ب) بر من اوفتاده دشمن کام / آخر ای دوستان گذر بکنید (ص ۷۷)
Rehastek	Death the foe of my desires, has fallen on me . For the last time, O friends, pass near me (P27)
Ross	Death has overtaken me to the gratification of my foes, and you, O my friends, must at last be going (P91)
Defrémery	La mort, que me souhaitent me enemies, est tombée sur moi ; enfin, O mes amis, passez votre chemin (P44)
سعدی	پ) حاجت به کلاه برکی داشتنت نیست / درویش صفت باش و کلاه تتری دار (ص ۱۷۱)
Rehastek	Then thou wilt have no need of a cap of leaves . Have the qualities of a dervish and wear a Tatar cap (p64)
Ross	There is no occasion to put a felt cowl upon thy head. Be a darwesh in thy actions, and wear a Tatarian coronet (P138)
Defrémery	Il n'est pas besoin que tu aies un bonnet de peau d'agneau . Aie les qualities d'un derliche et porte un bonnet de Tartare (P116)
سعدی	ت) ولیکن دیدم که مهابت من در دل ایشان بی‌کران است و بر عهد من اعتماد کلی ندارند (ص ۷۴)
Rehastek	I saw that boundless awe of me had taken root in their hearts but that they had no full confidence in my promises (P26)
Ross	Yet I perceived that any reverence for me makes a slight impression on their mind , and that they put no implicit reliance on my promise (P89).
Defrémery	Mais j'ai vu que la crainte qu'ils ressentaient de moi dans leur coeur e'tait infinie, et qu'ils n'avaient point une entière confiance dans mes promesses (P43)
سعدی	ث) ورنه سزاوار خداوندی‌اش کس نتواند که به جای آورد (ص ۵)
Rehastek	Although what is worthy of his dignity , no one is able to accomplish (Rehastek, 1)
Ross	Otherwise no person can presume to offer anything as worthy His supreme presence (P62)
Defrémery	Sans cela personne ne peut executer quelque chose qui soit digne de sa suprême puissance (P1)

مطابق با داده‌های جدول ۴-۲، در نمونه الف، دوفرمری (l'oeil de la chauvé-souris) و راس (the eye of the bat) گویا خوانش اشتباهی از متن داشته‌اند و ترکیب «شب‌پره‌چشم» را چشم جغد ترجمه کرده‌اند؛ ولی رهاتسک به‌درستی آن را دریافته و ترجمه مناسبی ارائه کرده است: مردم جغدچشم (bat-eyed persons) (مردمی روزکوز که در روشنایی روز همچون جغدان چشمشان قادر به دیدن نیست؛ کنایه از آنانی که با وجود دلایل و قرائن روشن و بدیهی باز عاجز از درک هستند و حقیقت را در نمی‌یابند) و این شاید به‌دلیل تقدم آشنایی او به زبان و فرهنگ شرقی نسبت به غربی بوده است. براساس نمونه ب، در ترجمه رهاتسک، در مصراع اول ادراک صحیحی از معنای واژه «دشمن‌کام» مشاهده نمی‌شود و گویا این نادرستی ناشی از خوانش اشتباه متن بوده و مترجم دشمن‌کام را دشمن‌کام خوانده است. اما گویا هیچ‌یک از مترجمان معادلی برای واژه «اوفتاده» در زبان خود نیافته‌اند؛ و ناگزیر در توضیح آن، راس (has overtaken me) به فرارسیدن مرگ و دوفرمری (est tombée sur moi) و رهاتسک (has fallen on me) به نزول و فروافتادن مرگ بر کسی تعبیر کرده‌اند؛ یا از آن‌جهت بوده است که هیچ‌یک از سه مترجم خوانش درستی از مصراع اول نداشته‌اند و «بر من اوفتاده ... گذر بکنید» را به‌صورت «[مرگ] بر من اوفتاده [است]» خوانده‌اند و همین خطا باعث شده که در مصراع دوم نیز نتوانند ترجمه دقیقی ارائه کنند؛ زیرا بدین ترتیب، عبارت متممی «بر من» در نظر آنها به‌جای «گذرکردن» به «اوفتاده» اختصاص یافته است. باتوجه‌به نمونه پ، واژگان فرهنگی بیت، عبارت‌اند از: کلاه برکی (نوعی کلاه خشن و نم‌دین از پشم شتر)، درویش و کلاه تاتاری (کلاه مغولی)؛ که در هر سه ترجمه برای این اسامی معادل تقریباً برابر نهاده شده است. اما در ترجمه رهاتسک تفاوت در ترجمه کلاه برکی دیده می‌شود که بی‌شک به‌دلیل خطا در خوانش بوده و مترجم برکی را برگگی (a cap of leaves) خوانده است. در نمونه ت، مشاهده می‌شود که در ترجمه راس، بخش اول ترجمه رسانای متن مبدأ نیست، هرچند مترجم به قصد توضیح مطلب چنین آورده است؛ در واقع این معنا را در وهله نخست می‌رساند که «ولیکن دیدم هرگونه مه‌آب‌تی که از من در دل دارند، اثری یا تصویری کم‌رنگ در ذهن آنها ایجاد می‌کند و آنها باطناً به عهد من اعتماد ندارند». در ترجمه رهاتسک نیز فعل «ریشه دوانیده است» (had taken root) افزوده مترجم است؛ اما ترجمه دوفرمری متناسب و خالی از ناهمخوانی و مطابق با متن گلستان است.

بنابر نمونه ث، در ترجمه دوفرمری، عبارت sa suprême puissance معادل قدرت عالی یا مطلق است نه معادل اسم مصدر خداوندی (Godness)، که البته می‌بایست در ضمیر sa رعایت بزرگ نوشتن حرف اول در خصوص اشاره به خداوند می‌شد. در ترجمه راس نیز عبارت supreme presence به معادل فارسی «حضرت‌عالی» نزدیک است نه به واژه صریح و روشن «خداوندی»؛ همچنین واژه presume به معنی گمان‌کردن در متن مبدأ نیامده است. در ترجمه رهاتسک همان اشکال ترجمه دوفرمری در خصوص حرف اول ضمیر his وجود دارد؛ ضمن اینکه کلمه although نارسایی در ترجمه کلمه «ورنه» را نشان می‌دهد. باوجود این، مفهوم کلی در هر سه ترجمه، روشن و مطابق با متن گلستان است.

۴. یافته‌های تحلیل در باب هفتم (در تأثیر تربیت)

پس از آشنایی با سازوکار الگوواره‌ها و شرح نمونه‌هایی که به‌طور تصادفی از کل گلستان انتخاب شده بودند، در این بخش به مطالعه و بررسی دقیق‌تری از این منظر در خصوص باب هفتم گلستان می‌پردازیم. هدف از این بررسی دست‌یافتن به درجه ظهور و بروز هریک از الگوواره‌ها در متون ترجمه است، تا با مقایسه مقادیر به‌دست‌آمده، نخست این موضوع دریافت شود که متن گلستان تا چه میزان قابلیت هماهنگی با ساختارهای ذهنی متفاوت و وابسته به فرهنگ یا آزاد از آن را دارد و دوم با مقایسه این مقادیر میزان توانایی مترجم در درک و دریافت متن مبدأ، چه از نظر شاخص‌های فرهنگی چه با معیار ویژگی‌های زبانی و ادبی، سنجیده شود. بدین‌منظور این مقادیر پس از مطالعه متون در جدولی به شرح زیر ارائه می‌شود.

جدول ۵. تعداد و درصد جملات ترجمه شده بر اساس هر الگوواره

نوع الگوواره	ترجمه راس	درصد از کل	ترجمه دوفرمری	درصد از کل	ترجمه رهاتسک	درصد از کل	میانگین
الگوواره مقید به فرهنگ	۲۲	۳ درصد	۱۸	۲,۵ درصد	۱۴	۲ درصد	۲,۵ درصد
الگوواره پذیرای فرهنگ	۳۱۸	۳۹ درصد	۳۲۲	۴۰ درصد	۳۰۰	۳۷ درصد	۳۹ درصد
الگوواره آزاد از فرهنگ	۴۶۰	۵۷,۵ درصد	۴۶۰	۵۷,۵ درصد	۴۶۰	۵۷,۵ درصد	۵۷,۵ درصد
الگوواره زبانی- ادبی همخوان	۷۲۲	۹۰ درصد	۷۴۷	۹۳ درصد	۷۱۰	۸۹ درصد	۹۱ درصد
الگوواره زبانی- ادبی ناهمخوان	۶۷	۸,۵ درصد	۳۵	۲,۵ درصد	۸۱	۱۰ درصد	۷ درصد

مقادیر جدول بالا حاصل دو مرحله شمارش جملات است؛ در مرحله اول، جملات مربوط به انواع الگوواره‌های فرهنگی از تعداد کل جملات مشخص شد و در مرحله دوم، جملات براساس الگوواره‌های زبانی-ادبی از تعداد کل جملات محاسبه شد. البته در این مرحله، جملات مربوط به الگوواره مقید به فرهنگ برای دقت محاسبه در تعداد کل منظور نشد. به عبارت دیگر، جملات الگوواره مقید به فرهنگ مشمول مرحله بررسی زبانی-ادبی قرار نگرفت، چراکه عامل فرهنگی طبعاً مغایرت و ناهمخوانی با متن مبدأ را موجب می‌شده است و بر ترجمه ادبی-زبانی نیز تأثیر می‌گذاشته است. اما دو الگوی آزاد از فرهنگ و پذیرای فرهنگ تداخلی با الگوهای ادبی و زبانی نداشت. براساس همین جدول، میزان هماهنگی فرهنگی و نیز همخوانی زبانی-ادبی ترجمه‌ها محاسبه و در جدول جداگانه‌ای در زیر نشان داده شد تا برای خوانندگان قابل تفکیک و مقایسه باشد.

جدول ۶. رتبه‌بندی ترجمه‌ها بر اساس میزان نزدیکی فرهنگی-ادبی به متن مبدأ

نام مترجم	درصد هماهنگی فرهنگی (مجموع الگوواره‌های آزاد از فرهنگ و پذیرای فرهنگ)	درصد هماهنگی زبانی-ادبی (همخوان)	میانگین
شارل دوفرمری	۹۷ درصد	۹۳ درصد	۹۵ درصد
جیمز راس	۹۶,۵ درصد	۹۰ درصد	۹۳ درصد
رهاتسک	۹۴,۵ درصد	۸۹ درصد	۹۱,۷۵ درصد
میانگین کل	۹۳ درصد		

۵. نتیجه

باتوجه به نتایج بررسی ارائه شده در جدول ۶، از تعداد تقریبی ۸۰۰ جمله که در باب هفتم گلستان وجود دارد، تعداد جملاتی که در قالب الگوواره‌های مقید به فرهنگ ترجمه شده است، چندان محسوس نیست. به عبارت دیگر، اگرچه مترجمان، به ترتیب راس (۳ درصد)، دوفرمری (۲,۵ درصد)، و رهاتسک (۲ درصد) تقید به فرهنگ خودی را در ترجمه نشان داده‌اند؛ این میزان در مقایسه با سهم آنها در نگاه به متن براساس الگوهای دیگر ذهنی (یعنی پذیرای فرهنگ و آزاد از فرهنگ) - راس (۹۳ درصد)، دوفرمری (۹۵ درصد) و رهاتسک (۹۱,۷۵ درصد) - بسیار ناچیز است و نمی‌تواند ترجمه را از

حیث مهارت یا دریافت مترجم در درجه‌ای پایین قرار دهد. حتی در خصوص ناهمخوانی زبانی-ادبی نیز مشاهده می‌شود که درصد تحریف مفهومی متن بسیار پایین است (میانگین ۷ درصد).

از این رو، معیار ادراک درست در ترجمه نباید محدود به اصطلاحات فرهنگی و بومی یا حتا زبان ادبی باشد؛ چراکه این اصطلاحات از آنجاکه غالباً معادلی در زبان‌های دیگر ندارند، بدیهی است که برای مترجم چالش‌برانگیز خواهند بود و زبان ادبی نیز خصیصه‌ای مربوط به صیغگان (پارادایم) آن زبان است که در زبان‌های دیگر غالباً امکان بروز و ظهور ندارد. بنابراین، عنصر تعیین‌کننده در جذابیت آثار ماندگار و تأثیر ژرف آنها بر خواننده یا مترجم، معنا و منطق آشنایی است که مترجم یا خواننده حتا با وجود عناصر ناآشنا از متن دریافت می‌کند و همین انگیزه او را به ترجمه سوق می‌دهد. در پی همین هدف بوده است که مترجمان از شیوه‌هایی برای برگردان این واژه‌ها به زبان مقصد و تفهیم خواننده استفاده کرده‌اند.

این مطلب، در ترجمه دوفرمری، بسیار مشهودتر است؛ چراکه این ترجمه در مقایسه با ترجمه راس اگر رساتر نباشد، ضعیف‌تر نیست و توضیحات مترجم در پاورقی کمک بسیاری به آن کرده است و نشان می‌دهد مترجم به متن مبدأ وفادارتر و پذیراتر بوده است. راس اما از جنبه‌ای دیگر قصد داشته است که ترجمه‌اش بازتاب واقعی متن مبدأ باشد. وی نه تنها به ادبیت متن توجه داشته و از برخی عناصر ادبی به دلیل تسلط بیشتر به زبان انگلیسی (نسبت به رها تسک) در ترجمه خود بهره برده است، مفاهیم ناب گلستان را نیز با درصد فراوانی از ادراک به زبان مقصد برگردانده است. هرچند سبک و ذهنیت بومی او در کل ترجمه حاکم است؛ برای نمونه خردگرایی وی در واژگان پربسامدی نظیر *knowledge* (برابرنهاد هنر) و *mind* (برابرنهاد دل) مشهود است.

ترجمه رها تسک در درجه پایین‌تر از این دو ترجمه از حیث انعکاس فرهنگی و درک زبانی قرار دارد؛ به طوری که اگر از برخی مواردی که مترجم شاید بهتر از دو ترجمه پیشین عمل کرده باشد بگذریم، خطاهای ادراکی و ضعف در ارائه معنا در تعدادی از جملات دیده می‌شود. این خطاها شاید ناشی از مشکلات ترجمه از زبان دوم (فارسی) به زبان سوم (انگلیسی) باشد ولی به هر روی، ترجمه را در رتبه پایین تری قرار داده است.

با وجود این تفاوت‌های سبکی و زبان‌شناختی، در ترجمه‌های بررسی‌شده در این تحقیق، ترکیباتی یافت شد که از بین گزینه‌های موجود، به ساختار زبان فارسی نزدیک‌تر بوده‌اند؛ به‌ویژه در ترجمه راس که ترجمه‌ای ادبی است و نیز در ترجمه دوفرمری که تا حدود زیادی رعایت ساختار زبان‌شناختی متن مبدأ را کرده است.

در مجموع، با نگاهی به نتایج تحلیل الگوواره‌ها در هر سه ترجمه، جملات با ترجمه مقید به فرهنگ (بین ۲ تا ۳ درصد) و نیز درصد ترجمه ناهمخوان به لحاظ ادبی و زبانی (بین ۲ تا ۱۰ درصد)، سهم ناچیزی دارد و این سهم ناچیز براساس نمونه‌های تحلیلی در بخش نخست مقاله، مشخص شد که تأثیری در درک و نیز انتقال صحیح مفهوم نداشته است؛ بنابراین می‌توان گفت از نظر فرهنگی، سهم الگوواره‌های آزاد از فرهنگ در درجه نخست و الگوواره پذیرای فرهنگ در درجه بعدی بالاترین بوده و از نظر ادبی و زبانی نیز سهم الگوواره همخوان به میزان قابل توجهی بیشتر از الگوواره ناهمخوان و آن هم غالباً بدون تأثیر در مفهوم متن بوده است. بدین ترتیب، نقش الگوواره‌های فرهنگی و زبانی مترجم در تبیین این اصل روشن شد که کتاب گلستان سعدی حاوی میزان زیادی از اندیشه‌های انسانی مشترک بین اقوام - فراتر از عناصر بومی، فرهنگی و زبانی خاص - است که آن را اثری ماندگار در زبان فارسی و کانون توجه مردم جهان گردانیده است.

منابع

۱. افضل‌ی، علی و عطیه یوسفی (۱۳۹۵). نقد و بررسی ترجمه عربی گلستان سعدی بر اساس نظریه آنتوان برمن (مطالعه موردی کتاب *الجلستان الفارسی اثر جبرائیل المخلع*)، مجله پژوهش‌های ترجمه در زبان و ادبیات عربی، پیاپی ۱۴، بهار و

۲. خرمی مشکانی، اکبر و احمد معین‌زاده (۱۳۸۶). بررسی مقابله‌ای برگردان انگلیسی اصطلاحات فرهنگ‌محور گلستان سعدی، *مطالعات ترجمه*، تابستان، شماره ۱۸، ۳۰-۴۹.
۳. سعدی، مصلح‌بن عبدالله (۱۳۷۹). *گلستان*: با معنی واژه‌ها و شرح جمله‌ها و بیت‌های دشوار و برخی نکته‌های دستوری و ادبی و فهرست آیات و اعلام و امثال و قوافی و قواعد دستوری، به کوشش خلیل خطیب رهبر، چاپ دوازدهم، تهران، صفی‌علیشاه.
۴. کهنمویی پور، ژاله؛ منیره قنبری (۱۳۹۵). «زیبایی‌شناسی دریافت گلستان سعدی نزد مترجمان فرانسوی»؛ *پژوهش ادبیات معاصر جهان*، دوره ۲۱، ش ۱، بهار و تابستان، ۹۳-۱۱۵.
۵. هاشمی میناباد، حسن (۱۳۸۳). «فرهنگ در ترجمه و ترجمه عناصر فرهنگی»، *فصلنامه مطالعات ترجمه*، س ۲، ش ۲۵.
6. Anderson, R. C. (1977). *The Notion of Schemata and the Educational Enterprise: General Discussion of the Conference*. In R. C. Anderson, R. J. Spiro and W. E. Montague (eds.), 1977:415-431
7. Beekman, J. & Callow, J. (1974). *Translating the Word of God*. Grand Rapids, MI: Zondervan.
- Berman, A. (2000). Translation and the Trials of the Foreign, in: Lawrence Venuti (ed.), *The Translation Studies Reader*, London: Routledge, (p. 284-297).
8. Farghal, Mohammed, *Literary Translation between Arabic and English: A schema-theoretic Model, Al-'Arabiyya*, Georgetown University Press, Vol. 37 (2004), pp. 21-35
<https://www.jstor.org/stable/43195529>
9. Garro, L.C. (2000). Remembering what one knows and the construction of the past: A comparison of Cultural Consensus Theory and Cultural Schema Theory. *Ethos*, 28.3, 275-319.
10. Harvey, Sandor & Ian Higgins (1992). *Thinking translation: A course in translation method, French to English*, London: Routledge.
11. Ivir, V. (1991). Procedures and Strategies for the translation of culture. *International Journal of Translation*, 3: 48-60.
12. Newmark, P. (1988). *A textbook of translation*, New York: Prentice Hall.
13. Sadi Shirazi, Sheikh Moslehoddin (1823). *SADI: Gulistan or Flower-Garden*: Translated with an essay by James Ross: And a note upon the translator by Charles Sayle, London, 317 ps. Retrieved from <https://archive.org/details/SadiGulistan>
14. ----- (1858). *Gulistan ou le parterre des roses*, par Sadi traduit par M. Ch. Defréremery, Paris: Librairie de firmin didot frères, fils et C^E, imprimeurs de l'institut de France
15. ----- (2004). *Selections from Saadi's Gulistan*, Translated by Ricard Newman, Based on the 1888 translation of Edward Rehatsek, New York: Global Scholarly Publications, International Society for Iranian Culture.
16. ----- (2014). *The Gulistan of Sa'di*. Translated by Edward Rehatsek, created and published by Global Grey, ©GlobalGrey
17. Samsami, Nayyere (1936). *L'Iran dans la litterature francaise*, A Phd. dissertation, Paris.
18. Shariati, Mohammad & Shariati, Ahmad (2014). A point about the quality of the English translation of Gulistan of Saadi by Rehatsek. *International Journal of Laanguage & Translation Studies*. 2(2), 1-10 Retrieved from <http://www.eltsjournal.org>